

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

מצורת פרו ורבו

- קב"ב -

נמסר בש"ק פרשת בראשית ה'תשע"א

נכתב בידי הרב יוסף בן ארזה שליט"א

בליל שבת פרשת נח יחל השיעור בשעה 9:15 בערב ויהיה בענין "רוצח בשגגה בישראל ובב"נ".

בברכת שנה טובה וחג שמח

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה למתובת:

timnal@zahav.co.il

מצות פרו ורבו

ולדברי החת"ס מובנים דברי התוס' לעיל (ד"ה לישא) שהקשו על מה שאמרו 'לישא שפחה אינו יכול' הלא אפילו יכול היה לישא שפחה אינו מקיים בכך פריה ורביה ולא שבת כדמוכח ביבמות (סג.) משום דעבד אין לו חיים. ותירצו שאם היה יכול לקיים שבת כל דהו, משום מצות פו"ר לחודיה לא הוה כפינן לרבו, דלא מיחייב בה כיון דאנוס הוא. ולא ביארו מהו ענין קיום 'שבת כל דהו', דמשמע דעיקר מצות שבת אינו יכול לקיים משום דאין לו חיים, ורק 'שבת כל דהו' מקיים, ומאי האי. ולהחת"ס מובן, שהתכלית המבוקשת של ישוב העולם תתמלא אף במי שאין זרעו מתייחס אחריו, וא"כ אף שאם ישא שפחה לא יוכל לקיים את מצות הגברא מאחר ואין לבניו יחס לאביהם ואין הגברא מתקיים מצוותו אלא בבנים המתקיימים אחריו, אבל סו"ס מתקיים הענין ד'לשבת יצרה', והרי לדבריהם הנ"ל כל דין הכפיה לרבו הוא רק משום קיום המטרה הזו, ולא משום קיום חובת הגברא.

ויש להעיר שמתירוץ הריב"ם שיש לנו לחייב העבד והאשה משום 'לשבת יצרה' הגם שפטורים ממצות פריה ורביה, משמע שנקט שמצות 'לשבת' נבחנת כמצוה בפני עצמה מדברי קבלה, ואינה חך מצוה דפריה ורביה. וכן נקטו הפוסקים ריש אה"ע, יעו"ש. וכן בפתחי תשובה (אה"ע קנד סקכ"ו) הביא מתשובת מעיל צדקה (לג) דאף דקיי"ל כבית הלל (ביבמות סב.) שמצות פו"ר מתקיימת רק בבן ובת, מ"מ לענין הדין דשהה עם אשה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה, אם אך יש לו בן אחד או בת - אינו חייב לגרש, ואעפ"י שאינה ראויה לילד עוד, שמ"מ קיים מצות 'לשבת יצרה' אף בבן אחד או בבת, כפי שיש לשמוע מדברי רבי נתן (ביבמות סב.) דעבד ליה 'שבת' בבן או בבת, וכיון שקיים 'שבת' שוב אין חיוב להוציא. וכן דקדק הנצי"ב (בהעמק שאלה - ה יח) מדברי השאלות. הרי משמע גם מזה שהן שתי מצוות נפרדות; מצות פו"ר מתקיימת [להלכה] רק בן ובבת ונוהגת באנשים ולא בנשים, ואין כופין עליה להוציא בשהה עשר שנים (לדעת המעיל-צדקה), ומצות 'לשבת יצרה' מתקיימת בבן או בבת ונוהגת אף בנשים וכופין עליה להוציא.

ואולם לשון בית שמאי במשנה הנ"ל 'והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר לא תוהו בראה לשבת יצרה' - מורה בפשטות ש'פריה ורביה' ו'לשבת יצרה' אינן מצוות נפרדות אלא היינו חך. וכיו"ב יש לשמוע מהסוגיא ביבמות (סב.). היו לו בנים ומתו - ריו"ח אמר לא קיים מצוות פריה ורביה, 'לשבת יצרה' בעינן והא ליכא. הרי משמע ד'לשבת' מגלה על גדר מצות פו"ר ואינה

(א) 'ויברך אתם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה וגו' (בראשית א, כח). לדעת החינוך כאן זו מצות עשה, ואילו הרמב"ן (נח טז, ז) כתב שפסוק זה נאמר לברכה, ככתוב 'ויברך... ויאמר וגו'', ואילו הציווי הוא בפסוק האמור בנח 'ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה' [אבל הכתוב שם בתחילת הפרשה: 'ויברך אלקים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ' - לברכה נאמר. וכן הוא ברש"י שם]. וכמו שמשמע בגמרא בסנהדרין (נט). 'והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב ואתם פרו ורבו'. וכן הביא הר"א מזרחי ממשמעות ברייתא דבר קפרא (בכתובות ה.), ומאיך גיסא הביא מדתנן ביבמות (סה): האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר 'ויברך אתם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו' - משמע שלריב"ב מיהא הפסוק בבראשית למצוה נאמר, שהרי למד ממנו שאף האשה מצווה. וכתב הרא"ם שמחלוקת תנאים היא. ומהרש"א (בסנהדרין נט) האריך בזה והביא עוד ממשמעות הסוגיא בע"ז (ה). כדברי הרמב"ן, וישב המשנה ביבמות באופן אחר.

(ב) והנה תנן בגטין (מא.) מי שחציו עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד דברי בית הלל. בית שמאי אומרים תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם; לישא שפחה אי אפשר שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר שכבר חציו עבד, יבטל - והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר לא תוהו בראה לשבת יצרה, אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש. ודקדקו התוס' (ע"ב ד"ה לא. ובכ"מ) מדוע נקטו ב"ש קרא ד'לשבת יצרה' דישעיה ולא 'פרו ורבו' האמור בתורה. ופירשו משום שאם היה יכול לקיים שבת כל דהו, משום מצות פרו ורבו לחודיה לא הוה כפינן לרבו, דלא מיחייב בה כיון דאנוס הוא. אי נמי נקט האי קרא משום דמוכחא דמצוה רבה היא. והריב"ם מפרש דנקט לשבת יצרה משום דשייך אף בצד עבדות, אבל פרו ורבו לא שייך אלא בצד חירות, שהעבד פטור ממצות פו"ר, ורק משום 'לשבת יצרה' יש לנו לחייבו. וכתבו לפי"ז שגם באשה שייך 'שבת' הגם שפטורה משום מצות פו"ר.

והט"ז (אה"ע א) הקשה על תירוצם הראשון: אי לא כפינן לרבו בשביל פו"ר משום שאנוס הוא, גם על שבת לא נכוף אותו מהאי טעמא גופא. אך כבר ביאר לנון החת"ס בחדושי שטעם 'אנוס' מועיל שלא לכוף על חובת הגברא שהרי הגברא אנוס ופטור, אבל 'לשבת יצרה' מלמדנו שאין זו מצות הגברא בלבד אלא חס רחמנא על קיום העולם וישובו, ומצד זה אף אם הגברא אנוס יש לנו לכוף את הרב כדי שתתקיים התוצאה המבוקשת דהיינו ישוב העולם. [ויש לפרש דהיינו גדר 'מצוה רבה' שכתבו התוס' שלמדנו מקרא ד'לשבת יצרה' - שהיא מצוה שעיקרה בתוצאה המבוקשת ולא רק בקיום הגברא את חובתו, שעל כן יש לנו לכוף את רבו לשחררו. וע' בתוס' בב"ב יג. ששילבו ענין 'מצוה רבה' בתוך תירוצם דעל פו"ר אנוס ולא כפינן. וכוונת דבריהם כאמור].

א צ"ע מאי ראיא, דדוקא רבי נתן ס"ל שמתקיים 'שבת' באחד אבל לדין אין מתקיים אלא בבן ובת. וכן מוכח להדיא בסוגיא ביבמות סב: דבמתו בניו לא מקיים פו"ר אלא אם השאירו בן ובת משום 'לשבת יצרה', כדאמר רבא שם [דלכן מהני אף בת מהבן, משום דאיכא 'שבת']. הרי מבוואר דלהלכה ליכא קיום 'שבת' אלא כשהניח בן ובת או נכד ונכדה מבנו ומבתו. ואדריבה, מדר' נתן שהשוה 'שבת' לגדרי מצות פו"ר מוכח שנקט כדבר פשוט שמצוה אחת הן. ואף רבנן לא פליגי עליו בהנחה זו, רק סוברים דלא עבד ליה 'שבת' באחד. אך באמת עיקר סמיכת המ"צ הוא החילוק בסברא, דאינו דומה מי שאין לו בנים כלל למי שיש לו זרע ועל כן לא משמענו לכפות להוציא בזה, כמבואר בדבריו שם. ומה שהביא ביבמות הוא רק כסמך דכי היכי דלר"צ מקיים בזה המצוה, אף לדין לא דמי לאין לו בנים כלל. אבל לעולם לדין אף מצות שבת לא קיים כתיקנה אלא בבן ובת.

ועוד מצינו כיוצא בזה באחרונים אודות מצות 'וקדשתו', דהנה מבואר בכתובות (כז) דבתרי ותרי באיסורי כהונה, כגון שנים אומרים חללה היא ופסולה לכהן ושנים אומרים כשרה, אף אם האשה אומרת ברי לי שאני כשרה ונישאת לאחד מעדיה האומר כשרה - ב"ד כופים אותם להוציא. וקשה מאי שנא מדאמרין (שם) באיסור החמור דאשת איש ששנים אומרים בעלה מת ושנים אומרים לא מת ונישאת לאחד מעדיה, שאין כופים אותם להוציא - ותירצו הגר"ר גרוזובסקי והקה"י דשאני איסורי כהונה דדרשינן (ע' יבמות פח וברש"י, ותו"כ אמור) מ'וקדשתו' שאם לא רצה כהן להתקדש מטומאה ומנשים פסולות - דפנו. הרי שמצוה עצמית היא המוטלת על כל אחד מישראל לשמור על קדושת הכהנים, וא"כ אף שהאיש והאשה אומרים 'ברי' אבל הב"ד הלא מסופקים בדבר הלכך ב"ד כופים להוציא משום חובת עצמם גופא, משא"כ באשת איש שב"ד באים לכופם רק מצד חובת האיש והאשה והרי לאיש ולאשה ברי שמותר, הלכך אין ב"ד נזקקים לכופם כיון שבעלי הדבר עצמו ברי להם!

הרי מצינו שלש דוגמאות לכך שיש מצוות שהתורה מקפידה בהן על התוצאה הנפעלת ולא רק על קיום הגברא את חובתו: 'לשבת יצרה', 'לא יהיה בך אביון', 'וקדשתו' - ובאותן מקומות המצוה כוללת את כל ישראל ולא רק את האיש הפרטי אשר על ידו נעשית המצוה בפועל.

תירוץ נוסף כתב הגר"י ענגיל (אתון דאורייתא יג), בהקדם מה שחקר האם האנוס מלקיים מצות עשה נחשב כמי שפטור מהמצוה או דלמא חשיב מחויב בדבר אלא דפטריה רחמנא מעונש [וכבר האריכו בזה האחרונים - ע' המאיר לעולם ח"א ד; עמק יהושע ב; קובץ הערות מח; קה"י בב"ב], והוכיח מהתוס' דידן (בב"ב יג). שהאנוס פטור מהמצוה לגמרי, שכתבו דכיון שהעבד אנוס מלקיים מצות פו"ר לפיכך אין כופים את האדון [לולא קיום מצוה רבה ד'שבת'], שאם לא כן בכל העבדים נכוף את רבם לשחררם כדי שיתחייבו בכל המצוות. ואין מובן מה שהביאו מכל העבדים, הלא העבדים פטורים ממצוות האנשים ולכן פשוט שאין כופין לשחרר כדי שיתחייבו, משא"כ זה שחציו בן חורין שהוא חייב במצוה מצד חירות שבו אלא שאנוס הוא מלקימה. אלא מוכח שנקטו התוס' שאף האנוס נידון כפטור לגמרי, וזהו שהוכיחו שאף שביד האדון להוציא מידי אנוס ולהביאו לידי חיוב אין כופים אותו לעשות כן, דהא לא כייפינן ליה להוציא עבדיו כדי שיתחייבו במצוות. וכתב האתו"ד דמסתבר שגדר זה שהאנוס אינו מחוייב במצוה, זהו רק במצוות שבין אדם למקום, דבמקום אנוס לא חייביה רחמנא מעיקרא, אבל במצוות שבין אדם לחברו לא מסתבר שייחשב 'פטור' בגלל אנוסו. הגע עצמך, מי שלוה מחברו ואין לו מה לשלם, וכי נימא דמשום אנוסו פטור ממצוות פריעת בע"ח - זה לא מסתבר, דכלפי החיוב לחברו לא מעלה ולא מוריד אנוסו של זה. וכתב לפי"ז שיש לומר שגדר מצות 'לשבת יצרה' הוא חיוב כלפי הבריות, שהכל מחויבים זה לזה לדאוג לישונו של עולם ולהצילו מן התהוה. ועל כן כלפי חובה זו שענינה בין אדם לחברו סרה טענת 'אנוס' ושפיר יש לכופו את הרב לשחרר, שהרי עדיין העבד נחשב 'מחויב בדבר' אלא שפטור מעונש, משא"כ משום מצות פריה ורביה לחודא שהיא בעיקרה מצוה שבין אדם למקום, אין לכופו לשחרר משום שהעבד אנוס הוא וכמו שפטור מכל וכל מהמצוה.

מצוה לעצמה². ונראה שאמנם בתירוץ האחרים שבתוס' אין כל הכרח לומר שהן שתי מצוות נפרדות, אלא קרא ד'לשבת יצרה' מלמדנו על גדר מצות פרו ורבו שהיא מצוה רבה ולתיקון העולם וכו"ל. ואמנם כן נקט לעיקר הנצי"ב במקום אחר (קסה,ב) בדעת השאלות ונסתייע מדקדוקי הסוגיות הנזכרות.

ג) ועל עיקר קושית התוס' מדוע נקטו בית שמאי 'לשבת יצרה' ולא 'פרו ורבו', תירץ הגר"ח (בחדושים על הש"ס במהדורה החדשה) באופן נוסף, על פי קושית התוס' וש"ר היאך כייפינן לרבו לשחררו והלא המשחרר עבדו עובר בעשה (גטין לח): ואין אומרים לו לאדם חטא כדי שיוצא חברך (שבת ד). [ובשם הרמב"ן כתבו דכל שמשחרר לצורך אינו עובר. וע' בראשונים תירוץ נוספים]. ואמר הגר"ח דקושיא חדא מיתרצה בחברתה; מצד מצות פו"ר המוטלת על האדם לפרות ולרבות בעצמו, לא היינו אומרים לרב חטא כדי שיוצא העבד במצוה, אבל מצות 'לשבת יצרה' ענינה שמוטל על כל אדם לדאוג לקיום העולם ולישבו, ומצד מצוה זו אף האחר מצווה עליה כמו העבד עצמו - הלכך אין זה בכלל 'חטא כדי שיוצא חברך' דמצות האדון גופיה היא לאפשר לעבדו להוליד, ושפיר כופין אותו על כך [וממילא נסתלקה גם כן הטענה דהלא העבד אנוס הוא ואינו חייב, ואמאי כופין את רבו - אך להגר"ח חובת האדון היא והאדון הלא אינו אנוס].

והדר ברים מתאימים עם דברי החת"ס שב'לשבת יצרה' שמענו שהמבוקש במצוה היינו תוצאתה ולא רק קיום הגברא את חובתו, וזהו טעם הגר"ח שחידש שאף אחרים מצווים בכך, כי התוצאה דקיום העולם היא המבוקשת. [מלשון הגר"ח נראה שנקטו שהן שתי מצוות נפרדות, פו"ר ושבת, ואולם עיקר תירוץ יתכן גם לפי מה שצדדנו שהכל מצוה אחת, דמ"מ מקרא ד'לשבת יצרה' למדנו שהמבוקש במצוה דפו"ר הוא התוצאה דישוב העולם, וממילא הכל מצווים בה].

ומצינו גדר כזה במקום אחר בדברי הגר"ח גופיה (מובא בספר הזכרון אש תמיד), שאמר לתרץ קושית התוס' (ב"ב ח) בהא דאכפיה רבא לרב נתן בר אמי על הצדקה, והלא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד כופין עליה³. ותירץ הגר"ח עפ"י מה שדקדק בלשון הרמב"ם שיש חיוב על כלל הציבור שתינתן צדקה בעירם. וא"כ כפייה זו שכפהו על הצדקה אינה מדין כפיה על המצוות דעלמא משום מצוותו שלו, עד שבאנו לדון שאין במצוה זו דין כפיה כי מתן שכרה בצדה - אלא משום חובת הב"ד גופייהו כממוני הציבור, לדאוג ולפקח על הנתינה לעניים, וכיון שחובת עצמם היא אין זה שייך לכללי דין כפיה על המצוות.

ב ונראה דאף לדעת הריב"ם והפוסקים המחייבים אשה ועבד ב'שבת' י"ל ש'לשבת יצרה' מלמדנו על עיקר המצוה כדמשמע במשנה ובגמרא. רק סוברים שאף אלו הפטורים מעיקר המצוה, אינם פטורים מהחובה הכללית של תיקון העולם הנלמד מכלל ד'לשבת יצרה'. [ונראה דנפ"מ שאין בידינו לכופו על קיום שבת, עכ"פ במקום צער וכד' - כן יש להוכיח מהתוס' בגטין (מא: סו"ה לא) דכיון דלא מיפקדא האשה בפו"ר, אפשר לא תקיים לאחר שנשחררה, הגם שהיא מצווה ב'שבת'. (וע"ע מש"ח פ"ח טו, טז).]

ג ולפי"ז אין להוכיח מכאן שחייב אדם להוציא ממונו בשביל מצות חברו, דשאני הכא דחובת האדון גופיה היא. ואף בלא חידוש הגר"ח י"ל דהכא משום מצוה רבה ותיקון העולם מחייבין האדון להפסיד, משא"כ בעלמא. אלא שבתוס' מבואר שולולא שהעבד עצמו אנוס, היינו כופים את הרב לשחררו משום מצות פו"ר אף בלא תיקון העולם ומצוה רבה, הגם שמפסיד את עבדו. ולפי"ז יש להוכיח לכאורה שחייב להוציא ממונו לקיים דין ערבות במצוות חברו [כל שחברו אינו אנוס דבר]. ושמא יש לדחות דשאני הכא דהאדון הוא הגורם המעכב את העבד מלקיים המצוה.

ד ויש לציין לדברי מהרש"א בח"א (שבת לא). שפירש השאלה 'עסקת בפריה ורביה' כשמכניסין האדם לדין לעת"ל - היינו האם עסקת להשיא יתום ויתומה. הרי שמצווה ונידון על כך בתורת 'עסק בפו"ר' [לא בתורת חסד עם היתומים]. (הערת רב"ע).

ה ע"ע בסוף שיעור קי.

1 ע"ע בשיעור ו.

2 וע"ע שיעורים סה, פד, א, ג; קלה, ה; קמה, ד-ה; קסא, ד.

דמיירי אף בביאת איסור - ומה טעם לא הוי מצוה הבאה בעבירה דלאו מצוה היא, אלא מוכח שהביאה נבחנת רק כ'הכשר מצוה' ואילו המצוה עצמה נעשית בלידת הבנים, ועל כן שפיר עלתה לו המצוה הגם ש'מכשיריה' נעשו בעבירה [וכ"כ בשו"ת פרי יצחק ח"א סוס"י מב].

וכתב המנ"ח שלפי זה גם למ"ד מצוות צריכות כוונה, סגי בכוונה בשעת לידת הבנים ואין צריך כוונה בשעת הביאה, דהמצוה נעשית בלידה ולא במעשה הביאה. וצדד עוד שאף בלידת הבנים א"צ כוונה מפני שהמצוה מתקיימת ממילא בלא מעשה האדם.

אולם כבר ביאר הגרא"ו (בקובץ הערות סט בקובץ דברי סופרים ג) את דברי התוס', ומובא כן גם בשם הגר"ח (בחדושים על הש"ס שיצאו מחדש), דלעולם הביאה היא בגדר 'מצוה' עצמה ולא 'הכשר מצוה', אלא שיש להבחין במצוה גופה בין 'מעשה המצוה' ל'קיום המצוה' ופעמים שהם נפרדים זה מזה, וכגון כאן: אמנם הביאה היא מעשה המצוה דפו"ר [ואינה הכשר מצוה בלבד כהבנת המנ"ח] אבל קיום המצוה לא הושלם עד שיוולדו הבנים, שעל כן אפילו היו לו בנים ומתו לא קיים המצוה, דהקיום הוא רק בהיות לו בנים. ושפיר נקטו התוס' דלענין דחיית עשה לל"ת הדבר תלוי במעשה המצוה ולא בקיומה, וזהו שכתבו שהמצוה נעשית בגמר ביאה ואילו על הלאו קעבר בתחילתה.

וי"ש לדקדק הבחנה זו בלשון הרמב"ם, שבפירוט המצוות שבפתיחה להלכות אישות הגדיר את המצוה 'לפרות ולרבות', ואילו בגוף ההלכות (שם פט"ו) כתב 'חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים מפני שהיא מצות עשה של תורה שנאמר פרו ורבו'. ופשר שינוי לשונו - על פי מה שהראנו בכמה וכמה מקומות^ט שברמיונות המצוות שבפתיחת ההלכות מגדיר הרמב"ם בכל מקום את קיום המצוה, ואילו בגוף ההלכות פירש את מעשה המצוה ודיניה, אף כאן קיום המצוה הוא 'לפרות ולרבות' אבל מעשה המצוה הוא 'לבעול'.

ובאשר לקושית הטו"א והמנ"ח מגוי שנתגייר, היאך קיים המצוה במעשה שעשה בעודו גוי - יש לומר שאין הכוונה לומר ש'קיים' המצוה ממש אלא שנפטר ממנה, שהרי במציאות יש לו בנים וכבר פרה ורבה. ודומה זה לדין כיסוי הדם שאם כיסהו הרוח פטור מלכסות, הגם שלא קיים המצוה מעולם אלא שנפטר ממנה [שעל כן אם חזר ונתגלה - חייב עתה לכסותו]. וה"נ בנידון דידן אם מתו הבנים קודם שנתגייר נראה דלכו"ע לא נפטר^י. וכן היא משמעות לשון התוס' ביבמות שם: 'מיפטר' כשנתגייר. ואם כי פשט לשון הגמרא מורה לכאורה 'קיים' ממש, אך הלא בהכרח אין הלשון באה כאן במשמעות זו, שהרי בהמשך הסוגיא אמרו 'היו לו בנים ומתו... רבי יוחנן אמר לא קיים' - ובודאי אין הכוונה שלא קיים כלל שהרי עד שמתו ודאי קיים, ואין מסתבר לומר שכשמתו אגלאי למפרע דמעולם לא קיים, אלא בהכרח הכוונה 'לא קיים' - לא נפטר מקיום מצוה זו, והכי נמי גבי גוי שנתגייר 'קיים' היינו נפטר.

הרי למדנו עד הנה גדרים שונים בתוספת הכתוב 'לשבת יצרה' על פני עיקר מצות 'פרו ורבו': מצוה שהמבוקש בה הוא התוצאה ולא רק קיום הגברא את חובתו, דחס רחמנא על קיום העולם (חת"ס בבאור דברי התוס'); מצוה המוטלת על הכל לדאוג לקיומה, לא רק על האדם הפרטי עושה המצוה (הגר"ח); מצוה הנבחנת כחובת אדם לחברו, שאף מי שאנוס מלקיימה אינו נידון כ'פטור' בה (אתו"ד). ועתה נעמוד בעיקר גדר המצוה ד'פרו ורבו' -

ד הנה הקשו התוס' על מה שאמרו 'לישא בת חורין אינו יכול', ליתי עשה דפרו ורבו ולידחי ל"ת דלא יהיה קדש [ופירשו רוב המפרשים הקושיא שישא בת חורין, אבל בשפחה אינו מקיים מצות 'פרו ורבו' דאין לבניו חיים אחריו וכנ"ל]. וע' מהר"ם ומהרש"א. ואולם בתורא"ש (בגטין שם) מבואר שהקושיא שישא בת חורין או שפחה^י. ותירצו בתירוצן אחד דכי מיעקר לאו בשעת העראה לא מקיים עשה אלא בגמר ביאה דחזיא להתעבר [ובטו"א (ריש חגיגה) עמד שלכאורה אין הדברים תואמים עם מש"כ בפסקי התוס' בזבחים (צז) דבכל כי האי גוונא דא"א לקיים המצוה בלא עבירת הלאו הקודמת, חשיב 'בעידנא', וה"נ סוף סוף ידחה מפני שא"א לגמר ביאה בלא העראה]. ותמה המנ"ח (א) שמדברי התוס' נראה שבגמר ביאה מקיים מצות עשה דפריה ורביה, והלא רק בלידת הבנים מתקיימת המצוה, שכל עוד לא נולדו לא עשה כלום. והלא אפילו היו לו בנים ומתו קיימא לן כרבי יוחנן (ביבמות סב). שלא קיים המצוה, וא"כ פשיטא שאין המצוה באה עם עבירת הלאו, שעל הלאו עבר בביאה ואילו המצוה מתקיימת רק לכשנולדו הבנים, ואילו הביאה אינה אלא הכשר מצוה בעלמא [בדומה לאפיית מצוה שהיא הכשר האכילה].

עוד הוכיח המנ"ח כן מדאמרין (ביבמות שם) היו לו בנים בהיותו גוי ונתגייר, ריו"ח אמר קיים פריה ורביה [ואף ר"ל לא פליג אלא משום דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי]. ותמה הטו"א (בר"ה כח). היאך יצא ידי חובת המצוה כשעשאה בהיותו גוי והלא אמרין (בר"ה שם) שהאוכל כזית מצה כשהוא שוטה ואח"כ נשתפה לא יצא ידי חובתו, וה"נ הלא בשעת המצוה היה פטור ממצוה זו [כדאמרין בסנהדרין נז דמסיני ואילך הופקעו הגויים ממצות פו"ר]. וכתב הטו"א שאין לדחות דדוקא בשוטה אמרו שלא יצא מפני שאינו בר דעת, משא"כ כבר דעת שקיים המצוה יצא בה אף שבאותה שעה שעשאה לא היה מצוה - שבסוגיא שם להלן (כט) מוכח שכל שעושה המצוה בשעה שלא היה מחויב בה, לא יצא בה אפילו היה בר דעת באותה שעה. ויש להוסיף שכן מבואר בלשון הרמב"ם (חמץ ו,ג): 'אכל כזית מצה והוא נכפה בעת שטותו ואח"כ נתרפא, חייב לאכול אחר שנתרפא לפי שאותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצות' - הרי שטעם הדין הוא משום שאינו בר-חיוב, ולא משום ששוטה האוכל חשיב כמתעסק בעלמא. ומכח קושיא זו הוכיח המנ"ח שהמצוה מתקיימת בלידת הבנים ולא במעשה הביאה, והרי בשעה שנתגייר ויש לו בנים אז, מקיים הוא המצוה באותה שעה, ולא אכפת לי במעשה הביאה שעשאה בהיותו גוי, דהביאה הכשר-מצוה היא בעלמא.

עוד הוכיח המנ"ח מדברי הירושלמי (המובאים ברמב"ן יבמות כב) שאף בן ממזר מקיימים מצות פריה ורביה, ומבואר ברמב"ן

ט ע"ע בשיעורים ב, ד; ו, ב; ג, יא; כה, ד; סג, ג; ד, ע; ד, זא; ק, ג; קמא, ד; קסט, ב; קעח, ד.

י וישראל שהוליד ומתו, הגם שקיים המצוה בכל זאת חזר ונתחייב למאי דקיי"ל כריו"ח, ואף דבכיסוי הדם אם כיסהו וחזר ונתגלה פטור - שאני כיסוי דנתמעט מקרא, כמבואר בחולין צז. [ולרב הונא דפטור י"ל דהמכוון נתקיים כבר בהבאת הבנים ואין שיעור לישבו העולם, ולא דמי להשבת אבידה שחזרה וברחה ולכסיי הדם (לולא קרא) דחייב שוב במצוה כיון שתכלית המצוה לא נתקיימה].

ח ומוכח שנקט התורא"ש דקרא ד'לשבת יצרה' מגלה על מצות פו"ר ואינה מצוה לעצמה מדברי קבלה, הלכך שפיר דוחה קיום שבת לל"ת דלא יהיה קדש. ונקט דאפילו קיום שבת בלא יחוס ורוע, יש בכחו לדחות ל"ת. וצ"ע.

ה) ובעיקר קושיית התוס' דליתי עשה דפו"ר ולידחי ל"ת דלא יהיה קדש, הקשה הטו"א (בחגיגה ב ובבבני שהם ובאב"מ שם) הלא העשה מוטל רק על צד החירות שבו דאילו העבד אינו מצווה בפו"ר [עכ"פ לפי מה שנקטו התוס' בגטין וב"ב שם¹], ואזהרת הלאו מוטלת רק על צד העבדות ולא על צד חירות, שהעבד הוא המוזהר על נשיאת בת חורין, ומאן יימר דאף בכגון זה ידחה העשה ל"ת, הלא נידון הוא כתרי גברי. ותיריך שיש להוכיח מהסוגיא בזבחים (צז). שאף בכגון זה דחי, דאקשינן גבי חטאת כשרה שבושלה עם הפסולה אמאי לא ניתי עשה דאכילת קדשים ולידחי ל"ת דאכילת פסולין [ומוכיח הגמרא מזה שאין עשה דוחה ל"ת שבמקדש] - הרי שאף שהעשה בחתיכה זו ואילו הלאו בדבר אחר הבלוע בה, אמרינן דלידחי כיון שהכל מעורב יחדיו וא"א להא בלא הא, הכי נמי נימא לענין צד חירות וצד עבדות שבאותו אדם. ויש לתמוה על השוואתו זו, הלא התם בזבחים חד גברא הוא המצווה בעשה ובלא תעשה, הלכך לא אכפת לן בחתיכות החלוקות, משא"כ הכא הלא אם באנו לדונו כשני אנשים שאחד מצווה בעשה ואחד מוזהר בלאו היאך ידחה עשה דהאי ללאו דהאי.

ויש בזה תירוץ מחודש מהגר"ח (בסנטסיל) לבאר דברי הטו"א. ונקדים כמה הקדמות לבאר דבריו. הנה דעת התוס' בחגיגה (ב:): עפ"י הירושלמי (מו"ק א) שהעבד מצווה בפריה ורביה [דלא כמו שכתבו התוס' בגטין וב"ב הנ"ל]. ולכאורה תימא הלא ילפינן עבד מאשה לענין מצוות וקיי"ל כחכמים דאשה פטורה מפו"ר ומאי שנא עבד. ותיריך המשל"מ (מלכים יז), שהעבד הוקש לאשה רק לענין הפטור הכללי של האשה ממצוות עשה שהזמן גרמן וכד"ש, אבל מצוות שהאשה פטורה בהן מטעם פרטי, אם אותו הטעם אינו שייך בעבד - לא נפטר מהן העבד. והוכיח כן ממה שכתב הרמב"ם (ע"ז יב, ב) שאף על פי שהאשה אינה מצווה בהשחתת זקן, דנתמעט זקן האשה מתורת 'זקן', ומטעם זה פטורה גם כן מלאו דהקפת הראש שהוקש ללאו דהשחתת זקן, אבל העבד מצווה בשניהן, כיון שזקנו זקן - הרי חזינן שהעבד לא הוקש לאשה בכגון זה שנפטרה מטעם פרטי השייך רק בה. והכי נמי לענין פריה ורביה שהאשה פטורה משום 'וכבשה' דאין דרכה לכבוש, העבד אינו בכלל פטור זה. וכסברא זו כתבו הפני יהושע (בגטין מא) ורעק"א (ביו"ד רסו) עפ"י הרמב"ם.

אבן הטו"א דחה סברא זו, ותמה גם על עיקר דינו של הרמב"ם, הלא העבד יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא נכנס (כדברי הרמב"ם בהל' איסור"ב יב, יא עפ"י סנהדרין נח:), ואם כן כשלמדנו חיובו במצוות כאשה למדנו את עיקר חיובו במצוות, ובלא הג"ש היה פטור לגמרי שהרי אינו בכלל 'ישראל', וא"כ מהיכי תיתי לחייבו במצוות שהאשה פטורה מהן. וכתב הוכחה לזה, דהא עיקר הילפותא (בחגיגה ד) מג"ש ד"לה לה" האמור בשפחה חרופה, ואי נימא שמצד הסברא הפשוטה היה חייב בכל המצוות והג"ש באה ללמד פטור, מהיכי תיתי ללמוד פטור בעבד זכר, דלמא דוקא שפחה הוקשה לפטור דהא אשה היא ואין לחייבה יותר מבת-חורין ישראלית - אלא על כרחך לולא הג"ש לא היינו יודעים חיוב מצוות בעבדים כלל, והג"ש באה לחייב, הלכך אין לנו לחייב יותר ממה שאמור בענין, כלומר מצוות שהאשה חייבת בהן. וכיון שכן, הרי אף באותן מצוות שהאשה פטורה בהן מטעם פרטי, סו"ס כיון שלמעשה אינה מצווה בהן אין לנו לחדש חיוב בעבד, דהא כל עיקר

אלא שיש להעיר מלשון הרמב"ם (אישות טו, ו) 'הרי זה קיים מצווה זו' - תוספת תיבת 'מצווה' מורה קצת שפירש 'קיים' כפשוטו, ואם כן יהא מוכח [דלא כהדקדוק הנ"ל בשינויי לשונות הרמב"ם] ששיטתו כהמנ"ח שהביאה אינה אלא כהכשר מצווה בלבד ועל כן שפיר מקיים המצווה הגם שעשה מעשה בהיותו גוי. ואולם נראה שאין הכרח בדבר, כי גם בדין השני של בניו שמתו כתב הרמב"ם (בה"ה) 'עדיין לא קיים המצווה' והרי על כרחנו לפרש שקיימה לזמן אלא שעדיין לא נפטר ממנה, וה"נ 'קיים מצווה' כלומר נפטר ממנה².

ולענין הקושיא מהירושלמי [דמשמע שקיים המצווה ממש הגם שהיתה זו ביאת איסור, ולא רק שנפטר מן המצווה], י"ל דלענין מצווה הבאה בעבירה הכל תלוי בשעת הקיום, וכל שהקיום הוא בדבר אחר ולא במעשה העבירה עצמו - מצוותו מצווה, הגם שמעשה המצווה היה בעבירה, הלכך הגם שמעשה הביאה היה בעבירה אבל קיום המצווה דהיינו הולדת הבנים אינו בעבירה. וכבר הוכיחו כן האחרונים ממה שכתבו התוס' (ריש יבמות - עפ"י פסחים עב) שמצות יבום מתקיימת אף אם בא על יבמתו בנידותה. וקשה הלא מצווה הבאה בעבירה היא, ואמרו הגר"ד (ברכת שמואל יבמות ב) והגרא"ו (שם יא) עפ"י מה שייסדו שעיקר מצות יבום הוא התוצאה שהיא קנויה לו, לא מעשה הביאה עצמו [ובודאי אין הכוונה לומר שמעשה הביאה נבחן רק כהכשר מצווה, דודאי מצווה גמורה היא כדכתיב 'במה יבא עליה' - אלא הכוונה להבחנה הנ"ל שבין 'מעשה' ל'קיום', כלומר ביאת היבמה אינה אלא מעשה המצווה אבל קיומה הוא בהיותה קנויה ליבם, כדכתיב 'ולקחה לו לאשה'], וכיון שכן הרי בקנין כשלעצמו ליכא עבירה רק במעשה הפועל את הקנין, הלכך אין בזה חסרון דמצה"ע³.

נמציינו למדים שתי דרכים בגדר מצות פריה ורביה; להמנ"ח הביאה נבחנת כהכשר מצווה בעלמא [דומיא דאפיית המצה להכינה לאכילה], ואילו להגר"ח והגרא"ו עפ"י התוס' הביאה היא 'מעשה המצווה' אלא שלא נתקיימה המצווה רק בהולדת הבנים. ונראה דנפ"מ במה שדנו הפוסקים בעיברה באמבטי, האם קיים האב את המצווה (ע' אה"ע א בח"מ וב"ש), דלהמנ"ח קיים [וכן צדד בעצמו להלן שם], שהרי העיקר הוא הלידה, כך לי אם עשה מעשה אם לאו. ואילו לדרך הגר"ח והגרא"ו י"ל שלא קיים המצווה, דמעשה מצווה מיהת ליכא, אם כי מסתבר דמ"מ נפטר מן המצווה [בהנחה שהזרע מתייחס אחריו] וכהיו לו בנים בגיותו ונתגייר, וכפי משמעות הפוסקים באה"ע⁴.

יא עוד י"ל דלעולם הביאה הוא מעשה המצווה, אלא שמצווה זו עיקרה בתוצאה ולא במעשה [וכדוגמת קבורת המת שכשר לקיימה ע"י עממין ופירש הגרא"ו משום שעיקרה התוצאה ולא המעשה (וכיו"ב במש"כ הרשב"א לענין מצות מיתת ב"ד שכשר לעשותה ע"י גוי - ע' שיעורים קסוה-ו; כה, ד; קמ"ב; קמ"ג-ג, 1) ובודאי נחשב הקובר כעושה המצווה גופה, דלכך קוברי המת פטורים מן המצווה]. ועל כן שפיר מקיימה גם בלא מעשה ידיה או כשלא היה מחויב בה, ומאידך שייך בזה דחיית ל"ת כשבאר מצוות עשה, דסו"ס מחויב הוא במעשה זה כדי להגיע לתוצאה וא"א לקיים שניהם, דהדחייה תליא במצווה המוטלת על הגברא ולא בתוצאה [תדע דאל"כ למה הוצרכו התוס' לומר דאינו בעינא, תיפ"ל דאין ברור שיוולדו לו בן ובת ולא שמענו שספק עשה דוחה ודאי ל"ת, ועוד הלא בביאה יחידה זו ועבר אלא לא קיים המצווה עדיין - אלא מוכח שענין הדחייה תלוי בהתעסקות המוטלת על האדם במצווה, לא ביציאת המצווה אל הפועל]. ובהו א"ש דקדוק המהרש"א (בשבת לא) על הלשון 'עסקת בפריה ורביה' - ולא 'קיימת' - שמצד חובת האדם, מצוותו היא ההתעסקות וההשתדלות.

יב ונראה שכן כוונת הטו"א שם בתירוץ קושייתו מגוי שנתגייר, דשאני התם דשבת בעינן והאיכא. כלומר שעיקר מצווה זו בתוצאתה הלכך לא אכפת לי במעשה של מי שאינו בר-חיוב [הגם שהוא מעשה מצווה].

יג ע"ע בענין זה בשיעור קלא, ג.

יד ולפמש"כ בהערה לעיל יתכן שאף אם הביאה נבחנת כמעשה המצווה, מ"מ כיון שעיקרה היא התוצאה הרי קיים המצווה בעצם הדאגה והעסק לקיים התוצאה [וכמו קובר את מתו ע"י עממין]. וע' גם אגרות משה אה"ע ח"ב יח.

יד ואף לדברי התוס' בחגיגה שהעבד חייב, אך לפמש"כ הטו"א עצמו (להלן) זהו עשה דפו"ר האמור בב"ב, וי"ל שאינה דוחה ל"ת דישראל.

טו ובכלל זה כל ריבוי או מיעוט האמור במצוות נשים, שאף עבדים בכלל - כן מבואר בתוס' זבחים קג סע"א.

דבחי-עבד שבו נעשה הלאו ואילו העשה לא נתקיים אלא בחצי-
בן חורין, ודמיו ממש לעשה בחתיכה זו ולא בחתיכה אחרת.

ואם כי הדברים מאירים ומשמחים, נראה דלקושטא דמלתא יש
לפרש כוונת התוס' בפשיטות, באופן דקושיית הטו"א
מעיקרא ליכא. דהנה כתב רש"י בגטין (מג): גבי חציה שפחה חציה
בת חורין שנתקדשה [והיינו קידושין דשפחה חרופה לחיוב אשם,
כרע"ק בכריתות יא.]. ונשתחררה - פקעו קידושיה משום דגר
שנתגייר כקטן שנולד דמי. ותמה הגרא"ו (בקובץ הערות מו,ה)
הלא הקדושין תפסו רק בצד חירות שבה, והרי אותו צד לא נתגייר
ולא נשתנה כלל אלא נשאר כשהיה.

ורחינן מזה יסוד, דלאו לכל מילי אנו רואים אותו כחצי עבד חצי
ב"ח אלא יש דברים שנידון בהם כמי שכולו עבד וכולו
ב"ח, ועל כן איכא חלות גירות בכולו ולא רק בצד עבדות שבו.
ובאור הדבר, שיש להבחין בין נידונים התלויים בגוף העבד [הבהמה
שבאדם] לבין דברים התלויים באישיות שבו [האדם שבאדם];
מצד קנין הממון שבעבד הרי הוא נבחן כשורו וחמורו של אדונו
[כדאמרינן בב"ק מט גבי שפחה כנענית 'חמרתא מעברתא בעלמא
הוא דאזיק'], ובוזא אפשר לדונו כדבר הנחלק לחצאין; חצי גופו קנוי
לאדונו וחציו לעצמו, ואולם כשדנים על ה'איש' שבו, אין שייך בו
ענין חלוקה לחצאין כלל, אלא איש אחד הוא שיש בכולו פן של
עבד ופן אחר של בן חורין. ועל כן תפסית קידושין התלויה באישיות
ולא בגוף, נבחנת כתפסה בכולו ולא בחציו, ושפיר אמר רש"י
דבשחרורה היא כקטן שנולד, דעד הנה היה בכולה פן של עבדות
וכשנשתחררה פקעה העבדות לגמרי.

ובזה יש לתרץ קושיית הטו"א (בחגיגה ד), דהנה הראשונים הקשו
סתירת הסוגיות, דבחיגה (שם) מבואר שמי שחציו עבד
חציו ב"ח חייב בראיה, הרי דמעוכב גט שחרור [כמו חעב"ח
דלמשנה אחרונה עומד הוא לצאת מרבו אלא שמעוכב גט] חשיב
כמי שאין עליו אדון אחר. ואילו בגטין (מב) הגמרא מסתפקת אם
מעוכב גט שחרור יש לו קנס אם לאו. ותמה הטו"א מאי קושיא
הלא חיוב ראייה חל רק על צד חירות שבו, והרי אותו צד ודאי אין
עליו אדון אחר, ואילו הנידון בגטין הוא אי מקרי אדון על צד עבד
שבו המעוכב גט שחרור. אכן התשובה היא כנ"ל שחיוב מצוות חל
על האישיות ולא על הגוף, הלכך כלפי זה לא שייך לדון 'חצי חצי'
אלא האיש בכללותו נבחן כעבד ונבחן כב"ח, ועל זה הקשו
הראשונים הלא כיון שיש בכולו פן של עבד, אתינן לספק הגמרא
דמעוכב גט שחרור דלמא חשיב שיש עליו אדון אחר.

ואם כן הרי מתורצת בפשיטות גם כן קושיית הטו"א על התוס'
דידן, שהואיל וכלפי מצוות ואיסורין נבחן כ'כולו וכולו' ולא
כ'חצי חצי', הרי שכולו מצווה בעשה דפו"ר וכולו מוזהר בל"ת דלא
יהיה קדש, ואין שייך לדונו כשני חצאים שאחד מהם מצווה והאחר
אינו מצווה. [והטו"א שהקשה אזיל לשיטתו בתמיהתו על קושיית
הראשונים, שתפס שהוא נידון כחצי חצי אף כלפי מצוות].^ט

^ט קצ"ע ממה שתירץ ריב"ם דלהכי נקטו שבת דמשום פו"ר צד העבד פטור ורק משום שבת חייב אף
צד עבדות. ואם הוא נבחן כ'כולו וכולו' מאי אכפת לי אם מצד אחד פטור, סו"ס חייב כולו בחיוב
גמור מצד ב"ח שבו. וי"ל דסו"ס רצו להאליים חיובו, דחייב מכל צד.
אך אכתי יל"ע במה שכתבו התוס' שלכך אינו נושא ממזרת או תניה כי צד עבדות שבו משתמש
באשת איש - והלא א"א של עצמו היא ולא של אחר. ומשמע לכאורה שהוא נידון כחרי גברי. וצ"ע.
והנה בסנהדרין (נה), איבע"ל במערה בעצמו מהו לחייבו משום שוכב ומשום נשכב, ויש מוכיחים
מזה דאיסורי ביאה אינו כלפי האישים אלא כלפי האברים, דהא במערה בעצמו ליכא חיבור בין
האישים (ע' ביצחק יקרא מהדר"ק סב. וע' כ"ב במג"ח רפג, גבי אנדורוגינוס). ולפ"י כשדנים
על עשה דוחה ל"ת באיסורים אלו, על כרחן לומר דהעשה שעל ה'איש' שאינו מוטל על 'הגוף',
דוחה את הלאו שב'גוף', והרי זה דומה לעשה בחתיכה אחת ולא בחתיכה אחרת. ושבו להצדיק
השוואת הטו"א להרי"א דבתיב מטעם אחר. ואם כן י"ל שכלפי איסורי ביאה המוגדרים כאיסור על
הגוף, נבחן כחצי חצי.

חיובו לא שמענו אלא מאשה. וא"כ בדין הוא שיש לפטור העבד
מפו"ר כאשה, דאין לנו לחייבו יותר ממנה.^י

ולבן פירש הטו"א כוונת התוס' בחגיגה באופן אחר, עפ"י המבואר
בסנהדרין (נט) שבני נח נתחייבו בפו"ר רק עד סיני אבל
בסיני הופקעו ממצוה זו. [שיטת השאלתות (קסה) שב"נ חייב
בפריה ורבייה. וכבר תמחו על כך מסוגית הגמרא. ע' העמק שאלה
שם ועוד]. ואם כן הרי לא שמענו שהופקעו אלא גויים אבל העבד
שיצא מכלל גוי לא הופקע. נמצא אם כן שחיוב העבד בפו"ר הוא
מדין חיוב ב"נ המקורי. ובוזא ביאר הטו"א את סוף דברי התוס'
בחגיגה שם שהוכיחו שהעבד חייב דפו"ר אכולהו בני נח כתיב, אף
לכנען. ומהרש"א שם תמה הלא בסיני הופקעה המצוה מב"נ - אך
להאמור מובנת כוונתם, דמעבד מיהא לא הופקעה. "אלא דאכתי
הקשה הטו"א הלא לעבד אין יחס וכדאמרינן ביבמות (סג) שלכן
עבד שהוליד ונשתחרר לא קיים מצות פו"ר, דאין בניו מתייחסים
אחריו. [ובמנחת חינוך רצה לחדש שלדעת התוס' יש לעבד יחס
מה לענין דברים מסוימים. והדברים מחודשים. ויתבאר אי"ה
בפרשת יוגש].

ונראה שיש לדון לתרץ קושיית הטו"א לפי סברתו, שהואיל
והעבד מצווה בתורת מצות פו"ר דבני נח, שפיר מתקיימת
מצוה זו אף בלא יחוס זרעו אחריו, שכבר נתבאר אצלנו בכמה
מקומות" עפ"י ד' נסים גאון והר"ן בדרשותיו ועוד, שענין שבע
מצוות בני נח הוא תיקון העולם והסדרת הישוב המדיני [ולא תיקון
הגברא וקידושו במצוות - כאצל ישראל], ואם כן גבי דיחיה מצות
פריה ורבייה דיה בקיים 'שבת כל דהו' כלומר קיום העולם וישובו
וכנ"ל, ואין צריך לייחס הזרע למוליד. ואם כן, עד כמה שהעבד
מצווה במצות פו"ר דבן-נח סגי לן אף בלא יחס [והראיה שאף כנען
נצטוה בפו"ר הגם שאין לו חיים, וכמוש"כ התוס'], ורק כשנשתחרר
ונעשה ישראל לא יצא במה שגרם לישוב העולם, דסו"ס מבחינת
מצות הגברא שמדיני ישראל לא קיים את חובתו, דאין הגברא
מתקיים מצוותו אלא בבנים המתיחסים אליו.

והנה הגר"ח כתב לחקור בדעת התוס' בגטין ובב"ב שהעבד פטור
מפו"ר, האם יסוד פטורו משום שהאשה פטורה והעבד
הוקש לה או פטור מסוים הוא בעבד, משום שאין לו חיים או מטעם
אחר. וצדד שהוא פטור פרטי בעבד משום דאין לו חיים, אבל משום
הג"ש לאשה אין לפטור שהרי הטעם שהאשה פטורה לא שייך
בעבד וכמוש"כ הרמב"ם הנ"ל לענין לאוין דהשחתת זקן והקפת
ראש. ועוד, דבאשה מצינו פלוגתא דתנאי אם מצווה בפו"ר אם
לאו, ואילו בעבד לא שמענו מחלוקת בדבר. ועל פי זה אמר הגר"ח
לחדש דבחי חצי עבד חצי ב"ח אין אמור הן פטורא, דהא גם החצי-
עבד שבו יכול לקיים המצוה ע"י יחוס זרעו לחצי-בן-חורין שבו.
נמצא אם כן שאף החצי-עבד מצווה בעשה זה, אלא דמ"מ העשה
לא תתקיים אלא ב'החפצא' דחצי-בן-חורין [שהרי מצד החצי-
עבד אין זרעו מתייחס אליו ולא נתקיימה בו המצוה], וא"כ שפיר
השוה הטו"א דינו לעשה דוחה ל"ת בשתי חתיכות, דהכא נמי מצד
הגברא אין חילוק בין העשה לל"ת, דאף החצי-עבד שבו מצווה
בעשה כאמור, רק מצד הקיום שבחפצא הדברים מתחלקים,

^י נראה שגם האחרונים אינם חולקים על כך שהג"ש באה לחייב העבד במצוות, ומפורש הדבר בתוס'
ב"ק פח. (ד"ה יאה), רק סוברים שכיון שאף האשה גופה היתה חייבת בהם לולא טעם חיצוני
הפטורה, כנון שאין בה זקן או אינה בת כניש, שפיר יש לחייב העבד. וכענין ד'ון מינה ואוקי
באתרה' דלבתר דילפינן עבד מאשה שוב דיינינן ליה לפי מה שהוא איש.

^{יז} וכ"כ סברא זו בהגהות הגרי"ש נאטהנוואל על הגובי"ת חו"מ יא ובספר זכר יצחק לב. ולפי סברא
זו דהעבד לא הופקע ממצוות שהופקעו ב"ב בסיני, נראה שיש חיוב מילה עצמי בעבד אף אם רבו
לא מלו [ונסתפק בזה רעק"א ב"ד רסז. וע' בהרחבה בגדר מילת עבדים בשיעור כט]. דהא מילה
נאמרה לב"ב מ'אתה את בריית תשמר' והופקעה מהם בסיני כדאמרינן בסנהדרין שם, וא"כ מעבדים
לא הופקעה.

יח ע' שיעורים כח, ה; לה, ד; לט, ה; קב, ג; קכה; קנט, ב.

חירות שבו - הרי רואים שאין הוא נידון כ'הרכבה מזגית' להיותו כבריה חדשה המחוייבת, שאם כן מדוע אינו מוציא את עצמו או את מינו המחוייב במידה שוה לו, אלא ודאי הוא נידון כמי שיש בו שני צדדים השוכנים זה לצד זה, ולכן חייב חיוב גמור במצוות האיש משום פן הב"ח שבכולו.

ומאידך יש להוכיח שאינו נידון כאילו חציו מחוייב וחציו פטור, דהנה האחרונים תמהו על משמעות דברי הטור (או"ח תרפט) שחעב"ח קורא מגילה לעצמו, ומאי שנא משופר דאינו מוציא עצמו בתקיעתו [ובב"י נקט שאינו מוציא את עצמו, לדעת הסוברים שאשה אינה מוציאה את האיש]. אך לפי האמור הדברים מיושבים, כי כאמור חיוב מצוות חל על ה'איש' כחטיבה אחת, והאיש נידון ככולו עבד וכולו בן חורין, הלכך גבי קריאת המגילה שפיר דמי שהרי יש לפנינו קריאה של אדם שנבחן ככולו בן חורין, ואין לחוש למה שמצטרפת עם קריאתו 'קריאת עבד', דסו"ס יש כאן גם קריאת 'כולו ב"ח'. משא"כ שופר שהמצוה היא בשמיעה [כשיטת הגאונים והרמב"ם] של קול שופר של בר חיובא, ומש"ה לא יצא דנמצא ששמע תקיעה של ב"ח עם תקיעה של עבד, דדיינינן ליה כתקיעה משותפת של החייב עם הפטור והרי שמע קול שופר של פטור עמו.

הרי אם כן מוכח כשתי ההנחות הנ"ל: מהדין שחעב"ח חייב ואינו מוציא את מינו שמענו שהרכבתו אינה מזגית אלא שכנית. וממה שבמקרא מגילה מוציא את עצמו שמענו שכולו נידון גם כב"ח ולא רק חציו [ורק בשופר לא מהני שיתקע בעצמו כי סו"ס שמע תקיעה של עבד עם תקיעת בן חורין].

ולכאורה היה מקום לפקפק ביסוד זה, דהנה התוס' בכ"מ הקשו מה טעם אין לחצי-עבד-חצי-ב"ח תקנה הלא יכול לישא בת מינו, חציה שפחה חציה ב"ח, דומיא דפרידה שמרביעים עליה מינה. ותירצו דהתם לא קפיד קרא אלא בכלאים דתרי מינים והא ליכא, אבל הכא אמאן קפיד קרא אצד חירות דלא לישתמיש צד חירות בעבדות והא איתא. והיה אפשר לפרש דבריהם בפשיטות שהיא סברא מקומית בכלאים שאיסורם תלי בשם המין ופרד מיקרי מין לעצמו ולא חשיב שני מינים. ואולם התשב"ץ (מובא בהקדמת הש"ש) פירש דבריהם באופן אחר, שהפרידה היא הרכבה 'מזגית' [היינו תרכובת] ואילו חעב"ח היינו הרכבה 'שכנית' [כתערובת שני דברים הנשארים כ"א בתכונותיהם המסוימות אלא ששוכנים זה לצד זה בתערובת, ולא כתרכובת של שני דברים שנתאחדו]. ולכאורה נראה שדבריו אינם עולים בקנה אחד עם האמור לעיל שכלפי איסורין ומצוות אין אנו דנים בו 'חצי חצי' אלא שני פנים הנמצאים בכולו.

אך לכשנתבונן נראה דלא קשיא מידי, כי ודאי אין כוונתנו לומר שכלפי ה'איש' שבו נעשה זה כבריה חדשה ע"י צד עבד וצד חירות שבו, אלא הכוונה שאדם זה בכללותו נידון בתרי אנפין השוכנים בו זה לצד זה, שהרי יש בו פן עבדות לצד פן חירות. ויש להוכיח כן; -

דהנה מבואר בראש השנה (כט) שחעב"ח חייב בתקיעת שופר משום צד חירות שבו, ואולם אינו יכול להוציא את מינו, דלא אתי צד עבדות ומפיק צד חירות. והסיקו שאף את עצמו אינו מוציא בתקיעתו מהאי טעמא, דלא אתי צד עבדות שבו ומפיק צד

